

ישליש במקרא

גליון 7

'לעולם ישלש אדם שנותיו שלישי במקרא'

פרשת כי תשא ה' אלפים תשע"ח

מגזין תנ"ך

ללימוד והעמקה בנושאים וסוגיות בכתבי הקודש

ההספק השבועי:

תורה: פרשת כי תשא

נביאים: שופטים פרקים יג-יח

כתובים: דברי הימים א פרקים כז-כט

תוכן הענינים:

ג תמצית הענינים

ה..... אישי התנ"ך מרדכי

ו..... סוגיא במקרא

ט..... פרשני המקרא האבן עזרא - כתבה

י לעיונא

בשער - שרידים ארכאולוגיים משושן המקראית

יוצא לאור ע"י מערכת "שליש במקרא".

ליצירת קשר:

shlishe24@gmail.com

התמונות באדיבות "ויקיפדיה".

תמצית הענינים

תמצית הפרקים הנלמדים בהספק השבועי

תורה: פרשת כי תשא

- א. ציווי שמנין ישראל יהיה ע"י מחצית השקל.
- ב. פרשת הכיור.
- ג. פרשת שמן המשחה.
- ד. מעשה הקטרת.
- ה. בחירת בצלאל לעשות במלאכת המשכן.
- ו. אזהרה על שמירת שבת.
- ז. נתינת הלוחות למשה.
- ח. חטא העגל.
- ט. בקשות משה מה'.
- י. ה' כורת ברית לישראל ומזהירם לבל יכרתו ברית ליושבי ארץ כנען.
- יא. קבלת לוחות שניות.

נביאים: שופטים פרקים יג-יח

פרק יג

בני ישראל עושים הרע בעיני ה', והוא נותנם ביד פלשתים ארבעים שנה.

מלאך ה' נגלה למנוח ואשתו, ומבשרם על לידת בנם, ושיחל להושיע את ישראל מיד פלשתים, ומצוה אותם לשמור את בנם בנזירות.

פרק יד

שמשון לוקח אשה מבנות פלשתים, ועוזבה אחר שרימתה אותו.

פרק טו

שמשון חוזר לאשתו, אולם אביה כבר מסרה לאחר.

שמשון עושה נקמה גדולה בפלשתים, ושופט את ישראל עשרים שנה.

פרק טז

שמשון אוהב אשה בנחל שורק ושמה דלילה. סרני פלשתים משחדים את האשה לפתות את שמשון לגלות את סוד כוחו, והיא מצליחה בכך אחרי שלוש נסיונות נפל.

האשה מגלחת את שעריו, וה' סר מעליו והוא נמסר ביד פלשתים.

פלשתים נאספים לזבוח לדגון אלוהיהם, ומביאים את שמשון לצחק לפניהם, ושמשון מפיל את הבית אשר בו היו כל סרני פלשתים, ועל גגו היו כשלושת אלפים איש, וימתו שמשון, וימותו עמו עם רב מפלשתים.

תפלת דוד

וַיְבָרֶךְ דָּוִד אֶת יְיָ לְעֵינֵי כָּל הַקְּהָל וַיֹּאמֶר דָּוִד:
"בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִינוּ מֵעוֹלָם וְעַד
עוֹלָם.

"לָךְ יְיָ הַגְּדֹלָה וְהַגְּבוּרָה וְהַתְּפָאֶרֶת וְהַנְּצַח
וְהַהוֹד כִּי כָּל בְּשָׁמַיִם וּבְאָרֶץ לָךְ יְיָ הַמַּמְלָכָה
וְהַמְתַּנְשֵׂא לְכָל לְרֹאשׁ. וְהַעֲשֵׂר וְהַכְּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ
וְאַתָּה מוֹשֵׁל בְּכָל וּבְיַדְךָ כֹּחַ וּגְבוּרָה וּבְיַדְךָ לַגְּדֹל
וּלְחֵזֶק לְכָל.

"וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהַלְלִים לְשֵׁם
תְּפָאֶרְתֶּךָ.

"וְכִי מִי אֲנִי וּמִי עַמִּי כִּי נַעֲצֹר כֹּחַ לְהַתְּנַדֵּב כְּזֹאת
כִּי מִמֶּךָ הַכָּל וּמִיָּדְךָ נִתְּנוּ לָךְ. כִּי גֵרִים אֲנַחְנוּ
לְפָנֶיךָ וְתוֹשָׁבִים כְּכָל אֲבֹתֵינוּ כִּצֵּל יְמִינוּ עַל
הָאָרֶץ וְאִין מִקְוֶה. יְיָ אֱלֹהֵינוּ כָּל הַקְּהָמוֹן הַזֶּה
אֲשֶׁר הִכִּינוּ לְבָנוֹת לָךְ בֵּית לְשֵׁם קְדוֹשְׁךָ מִיָּדְךָ
הוּא וְלָךְ הַכָּל.

"וַיְדַעְתִּי אֱלֹהֵי כִּי אַתָּה בִּחְוֹן לִבִּי וּמִיִּשְׂרָיִם
תִּרְצֶה אֲנִי בְּיֹשֶׁר לִבִּי הַתְּנַדְּבֹתִי כָּל אֵלֶּה
וְעַתָּה עִמָּךְ הִנְמַצְאוּ פֶה רְאִיתִי בְּשִׁמְחָה
לְהַתְּנַדֵּב לָךְ.

"יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹרָהִם יִצְחָק וַיִּשְׂרָאֵל אֲבֹתֵינוּ שְׂמְרָה
זֹאת לְעוֹלָם לְיִצְרַח מְחַשְׁבוֹת לִבִּי עִמָּךְ וְהִכֵּן
לְכַבֵּם אֵלַיִךְ.

"וְלִשְׁלֹמֹה בְּנִי תֵּן לִבִּי שְׁלֹם לְשִׁמּוֹר מִצִּדְּתֶיךָ
עֲדוּתֶיךָ וְחֻקֶיךָ וְלַעֲשׂוֹת הַכָּל וְלִבְנוֹת הַבְּיָרָה
אֲשֶׁר הִכִּינוּתִי". (דברי הימים-א כט)

משפחתו קברו את שמשון בקבר מנוח אביו.

פרק יז

מיכיהו מהר אפרים, עושה מסיכה, ולוקח נער
לוי מבית לחם יהודה להיות לו לכהן.

פרק יח

אנשים משבט דן הלכו לבקש נחלה בארץ,
ובדרכם לוקחים את פסל מיכה עם הכהן.

בני דן מקימים את העיר 'דן', ומציבים בה את
הפסל כל ימי היות בית האלוקים בשילה.

כתובים: דברי הימים-א פרקים כז-כט

פרקים כז

שרי דוד על י"ב מחלקות ישראל, ועל שאר
אוצרותיו וקניניו.

פרק כח

דוד מקהיל את כל ראשי ישראל, ואומר להם
כי הוא החל את ההכנות לבנין הבית, אך ה' לא
נתן לו להשלים את בנין הבית, ושלמה בנו
ימשיך אחריו.

דוד מצוה את שלמה בנו לעבוד את ה' בכל
לבבו, ומוסר לו את כל אשר הכין לבנין הבית.

פרק כט

דוד המלך מתרים את העם למלאכת הבית,
והעם מתנדבים זהב כסף נחושת וברזל ואבנים
טובות, ודוד והעם שמחו שמחה גדולה, על
אשר התנדבו בלב שלם.

דוד מברך את ה' לעיני העם, ומבקש שיתן
לשלמה לב שלם לשמור המצות ולבנות את
הבית.

העם זובחים עולות זובחים רבים לה',
וממליכים את שלמה שנית למלך על ישראל.

דוד המלך מת בגיל שבעים שנה, שבע ימים
עושר וכבוד.

אישי התנ"ך

דמויות מן התנ"ך

מרדכי

המקום המיוחס כקבר מרדכי ואסתר - באיראן

מרדכי נולד בירושלים לאביו יאיר בן שמעי משבט בנימין, והיה מהמשפחות החשובות אשר גלו עם יכניה מלך יהודה ע"י נבוכדנצר מלך בבל¹.

מרדכי אימץ את אסתר בת דודתו לבת, אחר שאביה אביחיל ואשתו מתו.

אחר שהעביר אחשוורוש את ושתי ממלכותה, החל לחפש אשה אחרת למלאות את מקומה.

פקידי המלך קבצו לו נערות מכל הבא ליד, ואף אסתר נלקחה ביניהם.

על עץ גבוה, אולם מעשה זה בו הציל את המלך, מנע מאחשוורוש לאשרלהמן לבצע את זממו.

כאשר רצה המן להשמיד ולהרוג את כל היהודים, הנחה מרדכי את אסתר היאך לפעול אצל אחשוורוש לביטול הגזרה, ובמקביל כנס מרדכי את היהודים לשלושה ימי צום ואכן בסופו של דבר נהפכה הגזירה.

בתקופה זו, התגיירו גוים רבים, כדי להינצל מנקמת היהודים באויביהם.

לאחר הפיכת הגזירת לטובת היהודים, מונה מרדכי לתפקיד בכיר בממלכת אחשוורוש, ואסתר המלכה שמה אותו על בית המן.

ישנו מקום באיראן, המיוחס כ'קבר מרדכי ואסתר', אולם יש אומרים כי מרדכי ואסתר נקברו בכלל בארץ ישראל בכפר ברעם³.

כיון שמרדכי היה אביה המאמץ של אסתר, מינו אותו לשבת בשער המלך אחשוורוש².

בהיותו יושב בשער המלך, שמע מרדכי את בגתן ותרש זוממים להתנקש באחשוורוש, הוא העביר דיווח לאחשוורוש דרך אסתר, והמעשה נכתב בספר דברי ימי המלך.

מרדכי סירב להשתחות להמן, והמן רצה לתלותו

ציון קבר מרדכי ואסתר בגליל העליון

¹ אסתר ב, ו, וראה מלבי"ם שם.

² שם פסוק יט, ומלבי"ם שם.

³ דוד בדורות ג' אלפים ת"ד.

סוגיא במקרא

תפקיד השופטים

שיטת האברבנאל

מאת: ידידיה גולד.

א.

ה. אם תפקיד השופט והמלך בעיקרו הוא שווה, מפני מה א"כ ציוותה התורה עליו בשני מקומות שונים ציווים שונים, שעל השופטים ציוותה בתחילת פרשת שופטים כאמור לעיל, ועל המלך היא מצווה רק בספר דברים!! (זו, יד-טו): "כי תבא אל הארץ אשר יהיה אליה נתינתן לך וירשמה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי, שום תשים עליך מלך אשר יבחר יהיה אליה בן מקרב אחיה תשים עליך מלך לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיה הוא". ויש גם להתבונן מה החילוק בין הפרשות הללו.

ו. האם תקופת השופטים היא צורה מתוקנת של מצב כלל ישראל, או שמא רק בעת שיש מלך בישראל, אז הוא מצב האומה המתוקן, כמאמר הפסוק (שופטים יז, ו): "בַּיָּמִים הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הִישָׁר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה", ומאידך שכבר מבקשים בני ישראל מלך, באה עליהם תלונת שמואל הנביא: "וַיִּרַע הַדָּבָר בְּעֵינֵי שְׁמוּאֵל כִּי אָמְרוּ תְּנֶה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ וַיִּתְפַּלֵּל שְׁמוּאֵל אֶל יְיָ (שמואל א' ח, ו), ואח"כ גם תלונת בוראם האומר לשמואל נביאו (שם, ז): "כי אתי מאסו ממלך עליהם".

בחלק משאלות אלו, נוגע האברבנאל בהקדמתו לספר שופטים. בשורות הבאות נביא את תמצית דבריו, ולאחמ"כ נביא את אשר יש להקשות עליו, ואת הדברים שעליהם עדיין לא ענה בדבריו, כשבסופו של דבר אולי אף נגיע לאיזו הצעה בענין הזה, אבל עכ"פ נשתדל לנתח את הנושא ע"פ המקראות ודברי חז"ל שבענין.

כדי לבאר את מעמדו ותפקידו של השופט, עלינו לעמוד על כמה ענינים:

א. מה כוונת התורה, בציווי: "שִׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר יִי אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשִּׁפְטֵי צֶדֶק" (דברים טז, יח), לאיזה תפקיד ומינוי נצטוונו למנות את השופטים בכל שער ושער.

ב. מהי צורת המינוי של השופט, ע"י סנהדרין או נביא, ברצון ישראל או על אף רצונו. וכן מהם סמכותו וזכויותיו של השופט ביחס לעם, האם כראש ב"ד, או שמא יש לו זכויות יתר.

ג. האם השופטים הנזכרים בספר שופטים, הם אכן השופטים שמינו ישראל ע"פ התורה כפי שנראה אצל עתניאל דבורה עלי ושמואל, או שמא הם מנהיגים שקמו מעצמם על מנת להושיע את ישראל מאויביהם, כמו שנראה אצל אהוד גדעון יפתח ושמשון.

ד. מה היחס בין תפקיד השופט למלך, כי הנה שמבקשים בני ישראל משמואל הנביא שיתן להם מלך, הם מבקשים (שמואל א' פרק ח): "עֲתָה שִׁימָה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ" אלא שהם מבקשים שיהיה זה "כָּכֵל הַגּוֹיִם". עוד אנו מוצאים אצל אבשלום המבקש למלוך, שהוא פותח בענין: "וַיֹּאמֶר אֲבִשָׁלוֹם מִי יִשְׁמָנִי שִׁפְטֵ בְּאַרְצִי" (שמואל ב' טו, ד), א"כ יש צורך לבאר מה המשמעות של תפקיד השופט אל מול תפקיד המלך.

ב.

שנולד שמואל, ובספר הרביעי [-מלכים] יבואו ענין המלכים אשר מלכו בישראל וביהודה, ראיתי אני לחקור בכאן - אם שופטים ומלכים הם שמות

כתב האברבנאל בהקדמתו: 'אמר יצחק אברבנאל: אחרי אשר הספר השני הזה [-ספר שופטים], יגיד עניני השופטים שקמו בישראל אחרי מות יהושע עד

אלא כדי לעשות סייג לתורה, ובמלכים כבר אמרו - 'דרך המלך אין לה שיעור, שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו' (בבא בתרא דף ק ע"ב), וכן מצינו בדוד המלך שהרג את העמלקי על שאמר שהרג את שאול מלך ישראל (שמואל ב' א, טו), וכן ביקש להורג את גוזל הכבשה מן הרש, במשלו המפורסם של נתן הנביא (שם יב, ה).

ד. הן השופטים והן המלכים, חייבים העם בכבודם ובמוראם, והממרה את פיהם חייב מיתה. בשופט אמרה זאת התורה במפורש (דברים יז, יב): "וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּדוֹן לְבַלְתִּי שְׁמַע אֶל הַפֶּהן הַעֲמִד לְשֶׁרֶת שָׁם אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט וּמַת הָאִישׁ הַהוּא וּבְעֶרְףְּ הִרְע מִיִּשְׂרָאֵל", [ומחמת כן זן גדעון את אנשי פנואל כמורדים במלכותו!]. ולענין המלך דרשו חז"ל דין זה מיהושע!! שנאמר לו: "כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִמְרָה אֶת פִּיךָ וְלֹא יִשְׁמַע אֶת דְּבָרֶיךָ לְכָל אֲשֶׁר תִּצְוֶנּוּ יוֹמַת רַק חֶזֶק וְאַמְץ" (יהושע א, יח), שאם ממרה אי מי את פי המלך רשאי הוא להמיתו, ובלבד שלא תהא הוראת המלך כנגד תורת משה רבינו (סנהדרין דף מט ע"א).

ה. הוא ענין חיצוני יותר לעצם מהות ענין השופט והמלך, והוא שהן המלכים והן השופטים נמשכה שררתן אחד אחר השני בלא הפסק. וכדרך שמיום שהומלך שאול לא פסקה מלוכה מישראל, עד גלות עשרת השבטים (במלכות ישראל) וחורבן הבית (במלכות יהודה), כך לדעת האברבנאל, לא היה זמן שלא היה שופט ששפט את ישראל. וראיה לכך מדברי חז"ל בשמו"ר (מ, ב) - 'מָה עֲשֶׂה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הִבִּיא לּוֹ סִפְרוֹ שֶׁל אֶדָם הָרֵאשׁוֹן וְהָרֵאָה לּוֹ כָּל הַדּוֹרוֹת שֶׁהֵן עֲתִידִין לַעֲמֵד מִבְּרֵאשִׁית עַד תְּחִילַת הַמַּתִּים, דוֹר וְדוֹר וּמְלָכִין, דוֹר וְדוֹר וּמְנַהֲיָיו, דוֹר וְדוֹר וּנְבִיאָיו. אָמַר לּוֹ כָּל אֶחָד וְאֶחָד הַתְּקַנְתִּיו מְאוֹתָה שְׁעָה'. הרי שהשוו חז"ל ענין ההנהגה בכל הדורות.

(כמבואר בהוריות דף יא ע"ב) [ולכך נקרא המלך "משיח", (עי' שמואל א' כד, ז ו-יא ו-כו, טז וכן שמואל ב' א, יד-טז ו-יט, כב ו-כג, א ו-איכה ד, כ). אבל בשופטים לא מצינו משיחה בשמן כלל.

ב. מינוי המלך אינו נוגע כלל לענין הדין והמשפט בעם - בין איש ובין רעהו, אלא רק לתיקון המידי

נרדפים, יאָמְרוּ על ענין אחד שוה ומתדמה? או הם שמות מתחלפים יאָמְרוּ על הנהגות שונות? ואם העיון הטוב מצאתי השופטים והמלכים ישתתפו בחמשה דברים [ש]יכללום, ויובדלו ויתחלפו גם כן בחמשה דברים אחרים, עכ"ל של האברבנאל, ומכאן נביא את תמצית דבריו בתוספת דברים על דרך קצרה:

חמשת הדברים שבהם שווים השופטים למלכים:

א. שניהם מתמנים ע"י ב"ד, ורק ברצון ישראל, לענין המלכים הדבר מפורש בתורה: (דברים יז, טו): "שׁוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר יְיָ אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקִּרְבֵּי אֲחֵיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ".

וכן מצינו בשופטים בלשון הפסוק: "וַיִּקָּם יְיָ שְׁפָטִים" (שופטים ב, טז), ולהלן (שם, יח): "וְכִי הָקִים יְיָ לָהֶם שְׁפָטִים", ובמפורש אנו מוצאים כן אצל גדעון (ח, כב), ויפתח (יא, ח).

ב. גם השופטים וגם המלכים היו מופקדים, הן על היציאה למלחמה באויבי ישראל, והן על דבר המשפט. וענין המשפט בשופטים מצינו אצל עתניאל (שופטים ג, י) ודבורה (שם ד, ד), והמלחמות מצינו ברובם של השופטים. ואצל המלכים מצינו שעסקו בדבר המשפט, כמו שמבואר בבקשת בני ישראל למלך המובאת לעיל, וכן מצינו בשלמה השופט משפט צדק (מלכים א' פרק ג), ומלחמות מצינו ג"כ ברובם.

ג. שניהם מכין ועונשין בעת הצורך שלא על פי דין תורה, כמו שמצינו בשופטים אצל גדעון שהעניש את אנשי סוכות והרג את אנשי פנואל (שופטים ה, ו), ואצל יפתח שהרג את אנשי אפרים (שם יב, ד-ה), וכדרך שאמר רבי אליעזר בר יעקב במסכת סנהדרין דף מו ע"א - 'שמעתי שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה

ג.

מאידיך גיסא כותב האברבנאל, כי יש חמשה דברים בהם נשתנו השופטים מן המלכים:

א. המלכים מתמנים ע"י משיחה בשמן בדוקא, ויש דינים מיוחדים במשיחתם. [ואף שאין מושחין מלך בן מלך, אין זה אלא מפני שכבר נמשח אביו ואין לו צורך במשיחה נוספת אלא במקום המחלוקת

עֲלִידָהּ. וכן - 'אֵינִי נוֹשֵׂאִין אֶלְמָנְתוֹ' (שם משנה ב), שכל אלו הם חיובים ממורא המלך ומכבודו, וגם מצינו שיכול ליקח ממון ועבדים ושפחות בלא משפט, כמו שאמר שמואל הנביא לעם בעת שביקשו להם מלך (שמואל א' ח, יא-יז): "וַיֹּאמֶר זֶה יִהְיֶה מִשְׁפֵּט הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר יִמְלֹךְ עֲלֵיכֶם אֵת בְּנֵיכֶם יִקַּח וְשָׂם לוֹ בְּמִרְכָּבָתוֹ וּבְפָרָשָׁיו וְרָצוּ לִפְנֵי מִרְכָּבָתוֹ : וְלָשׂוּם לוֹ שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְלַחְרֹשׁ חֲרִישׁוֹ וְלַקְצֹר קְצִירוֹ וְלַעֲשׂוֹת פְּלִי מַלְחָמָתוֹ וְכָלִי רִכְבּוֹ : וְאֵת בְּנוֹתֵיכֶם יִקַּח לְרִקְחָוֹת וְלַטְבָּחוֹת וְלֵאלֹפוֹת : וְאֵת שְׂדוֹתֵיכֶם וְאֵת פְּרִמִּיכֶם וְזִיתֵיכֶם הַטּוֹבִים יִקַּח וְנָתַן לְעַבְדָּיו : וְנֹרְעֵיכֶם וְכֹרְמֵיכֶם יַעֲשֶׂר וְנָתַן לְסָרִיסָיו וְלַעֲבָדָיו : וְאֵת עַבְדֵיכֶם וְאֵת שְׁפָחוֹתֵיכֶם וְאֵת בַּחֲוָרֵיכֶם הַטּוֹבִים וְאֵת חֲמוֹרֵיכֶם יִקַּח וַעֲשֵׂה לְמִלְאָכָתוֹ : צֹאנְכֶם יַעֲשֶׂר וְאֵתֶם תִּהְיוּ לוֹ לְעַבְדִּים". ולא מצינו כענינים הללו וזולתם אצל השופטים.

ה. המלך משנמשח הרי השררה וכתר המלכות הם ירושה לו לעולם לבניו ובני בניו עד עולם, כל עוד הוא עושה את מצוות ה' אלהיו, וכמו שאמרה התורה (דברים יז, יט-כ): "וְהִיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו... וּלְבִלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמֹאל לַמַּעַן יִצְרִיחַ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבְנָיו בְּקִרְבֵּי יִשְׂרָאֵל". ואפ' אם כאשר מת המלך, הניח בן קטן משמרין לו המלכות עד שיגדל כדרך שעשה יהוידע כהן גדול ליואש בן אחזיה (מלכים ב' פרק יא, ועי' גם במס' הוריות דף יא ע"ב).

מאידך אצל השופטים לא מצינו ששררתם עברה בירושה לבניהם, אלא היו מתמנים כפי גבורתם והכנתם בחכמה וביראה והנחת רוח ה' אליהם, ואפ' בעת שכבר בקשו בני ישראל מגדעון באהבתם אותו (שופטים ח, כב): "מִשָּׁל בְּנֵי גַם אִתָּה גַם בְּנֵי גַם כֵּן בְּנֵי כֵּן הוֹשַׁעְתָּנוּ מִיַּד מִדָּן", הוא עונה אותם מיד (שם, כג): "לֹא אֶמְשַׁל אֲנִי בְכֶם וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בְכֶם יִי יִמְשַׁל בְּכֶם". כי אין שררת השופט ירושה לבניו אחריו.

עד כאן עיקר דבריו של רבינו הארבנאל, ומכאן ואילך נפרט את אשר יש לשאול ולהקשות על דבריו.

דברים אלו יבואו בעז"ה ובל"נ בשבוע הבא.

הכללי של העם, להושיעם מאויביהם ולפסוק להם את הדין כפי צורך השעה. אבל השופטים עיקר מינויים הוא, לדון ולשפוט בין איש ובין רעהו משפט צדק ע"פ התורה, כמבואר להדיא בדברי התורה אחר פרשת מינוי השופטים (דברים יז, ה-יג): "כִּי יִפְלֹא מִמֶּךָ דְבַר לְמִשְׁפַּט בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דֵּין לְדֵין וּבֵין נָגַע לְנָגַע דְּבַרֵּי רִיבֹת בְּשַׁעֲרֶיהָ וְקָמְתָה וְעָלִיתָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיהָ בּוֹ : וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּיָמֵינוּ הֵם וְדַרְשָׁתָה וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט...". ולכך גם נקרא שמם 'שופטים', אבל במלך אמרו חז"ל (סנהדרין דף יח ע"א) - 'מלך אינו דן ולא דנין אותו'.

ג. ישנם מצוות מיוחדת אשר המלך חייב בהן, ולא מצינו חיוב דוגמתן אצל השופט, ואלו מצוות המלך כפי שציוותה התורה (דברים יז, טו-כ): "לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים... וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים וְלֹא יִסוּר לְבָבוֹ, וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה לוֹ מְאֹד, וְהָיָה כְּשִׁבְתּוֹ עַל פֶּסֶס מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֵת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר", וכן מצינו עוד אזהרה עליו בספר משלי (לא, ד-ה), והיא: "אֵל לְמַלְכִים לְמוֹאֵל אֵל לְמַלְכִים שְׂתוּ יַיִן וּלְרוֹזְנִים (או) אֵי שֹׁכֵר, פֶּן יִשְׁתָּה וַיִּשְׁפַח מִחֶקֶק וַיִּשְׁנֶה דֵּין כָּל בְּנֵי עֲנִי". וכל הדינים הללו לא מצאנום אצל השופט.

[הארבנאל כותב בטעם הדבר, שהשופטים משועבדים יותר לדברי התורה מן המלכים, כי למלכים ישנה הסמכות לשפוט שלא ע"פ דין תורה הרגיל, וגם אינם ממונים על הדין הפרטי, אלא רק על הנהגת העם, ולפיכך יש בהם יותר חשש שירום לבבם על אחיהם ויסורו מן התורה והמצוות. אבל השופטים אינם צריכים לזה כיון שהם יותר משועבדים מעצם תפקידם לחוקי התורה מן המלכים. ע"כ עיקר דברי הארבנאל, ונעמוד על דבריו בהמשך הדברים].

ד. למלך ישנם זכויות יתר, שלא מצינו שיש אותם לשופטים, והם מה שמנו חז"ל במשנה (סנהדרין פ"ב מ"ה) - 'אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על פסאו, ואין משתמשין בשרכיטו, ואין רואין אותו כשהוא מסתפר ולא כשהוא ערם ולא כבית המרחץ, שגאמר "שום תשים עליך מלך, שתהא אימתו

פרשני המקרא

תולדותיהם של מפרשי התנ"ך

רבי אברהם אבן עזרא

מאת: הרב משה שמואל פרל-גולד.

בקהילות היהודיות בדרום אירופה ובמערבה. [השנה המדויקת בה יצא מספרד אינה ידועה, אך נראה שיצא לנדודיו סביב שנת ד' אלפים תתק"ה או אף קודם לכן בשנת ד"א תת"ק. וישנם אף תיאורים כי ר"א אבן עזרא יצא מספרד עוד בשנת ד"א תתצ"ח וחזר אליה שוב מעט לאחר מכן, ויציאתו המפורסמת הידועה לנו היא יציאתו השנייה [מספרד].

כמו בפרטים רבים אחרים הנוגעים לחייו האישיים של ר"א אבן עזרא, העובדות כאן לוקות בחסר, והסיבה לנדודיו אינה ברורה. אך לפי דבריו עצמו - 'הוצאתי מארץ ספרד חמת המציקים'⁵, כמו גם בבדיקת המציאות השלטונית בחצי האי האיברי המתוארת היטב בספרי התקופה, סביר כי נאלץ להימלט מספרד עקב הרדיפות של השושלת המוסלמית הקיצונית 'אל-מוואחידון' (الموحدون) מצפון אפריקה, שהחלה בכיבוש אנדלוסיה באותה העת⁶.

בשנת ד' אלפים תתק"ד אנו מוצאים את אבן עזרא שוהה ברומא - בירת איטליה⁷. ממנה הוא נודד לעיר 'סלרנו' (Salerno) שבדרום מערב איטליה, בעיר זו הייתה קהילה יהודית גדולה. אבן עזרא לא התקבל בכבוד אצל יהודי סלרנו, שלא העריכו את ידיעתו בתנ"ך ובמדעים, ובאותו זמן קיבלו אדם אחר בכבוד גדול. ורק עשיר אחד, בשם אליקים, תמך בו כלכלית. אבן עזרא העריך מאוד את אותו הגביר, וכתב עליו תשבחות רבות בשל היחס שהעניק לו. מאידך אבן עזרא התרעם מאוד על יחסם של יהודי

רבינו אברהם בן רבי מאיר אבן עזרא (מכונה גם ראב"ע או 'בן עזרא'¹), הוא מגדולי החכמים שבין מפרשי המקרא, אשר קמו בעם היהודי בכל הדורות. וכמדומה שאין איזו חכמה אשר הוא לא השתלם בה. הוא שימש כפייטן ומשורר, כבלשן ומדקדק, כפרשן מקרא, וכפילוסוף, והוא אף עוסק באסטרונוגיה, מתמטיקה ואסטרונומיה, ובשאר החכמות המקובלות בדורו, וכפה"נ אף היתה לו יד ורגל בחכמת הקבלה².

רבי אברהם נולד בעיר טודילה (Tudihlea) שבספרד המוסלמית (המכונה אנדלוסיה או קסטיליא - Castella) בשנת ד' אלפים תת"ן, לאביו רבי מאיר שהיה בן לאחת מהמשפחות החשובות ביותר בספרד באותה העת, הלא היא משפחת 'אבן עזרא' הנודעת שהעמידה כמה וכמה חכמים במהלך הדורות.

כנראה שכבר בצעירותו, עזב את עירו 'טודלה', ונדד ברחבי ספרד, ועבר בערים טולדו (Toledo), אליסנה (Lucena - לוסנה) וקורדובה (Córdoba), שהיו מרכזי החכמה והעיון שבספרד באותו הדור. ר"א אבן עזרא שהה שהייה ממושכת למדי בעיר 'קורדובה', שם עסק כפי הנראה בעיקר בשירה ונראה שהוא נהנה מאוד משהייתו שם³. אמנם ככל הנראה פרנסתו לא היתה בשפע באותה העת, אף על פי שהוא ניסה למצוא לעצמו מקצוע מכניס כלשהוא⁴.

בסביבות שנות הארבעים לחייו, נאלץ ר"א אבן עזרא לעזוב את ספרד, והוא פותח במסע נדודים

פירושי האבן עזרא למקרא

פירושו של הראב"ע הוא מהחשובים שבפירושי המקרא שקמו במהלך הדורות, פירוש זה מתאפיין בנטייה חזקה לפשט (עי' ע"כ בהקדמה לספר 'ים של שלמה' למהרש"ל למסכת בבא קמא, ובשו"ת התשב"ץ ח"א סי' נא). והוא מצטיין במקוריותו ובסגנונו הקצר והתמציתי, מה שגורם לו להיות קשה לעיתים להבנה. כמו"כ פירוש זה הוא הראשון השם דגש חזק לפירוש המקרא על פי כללי הדקדוק. כמו"כ פעמים רבות הוא מפרש את המקראות על פי עקרונות האסטרונוגיה, בה ראה חכמה אמיתית וחשובה. והוא מרבה לעסוק בשאלות כרונולוגיות ובבירור המציאות הממשית המתוארת במקרא. הראב"ע בפירוש זה מרבה להביא מפירושי הקדמונים שהיו לפניו, פעמים שהוא מסכים עמם ופעמים שהוא חולק עליהם, הוא אף מביא הרבה מפירושי הקראים (כדרכו של הרס"ג ועוד) כשהוא מתפלמס עמם ועונה להם בעוקצנות.

יש בידינו פירושים של הראב"ע לחמשה חומשי תורה, ולחמש מגילות, ולספרים 'שעיהו', 'תרי עשר', 'תהלים', 'איוב' ו'דניאל'. לחלק מהפירושים חיבר שני מהדורות אחת קצרה ואחת ארוכה ומפורטת יותר, וישנה למהדורה השניה בידינו לספרים 'בראשית' 'שמות' ו'דניאל' ועל מגילת אסתר ומגילת שיר השירים. [הפירושים לספר 'משלי' ו'עזרא ונחמיה' המיוחסים לראב"ע, אינם שלו וכנראה שהם לרבינו משה קמחי אחי הרד"ק]. ראב"ע מזכיר גם את פירושו לנביאים ראשונים וספר 'משלי', אך כפה"נ הם לא הגיעו לידינו, למרבה הצער.

עזרא בתחילה בעיר 'בדרש' (Béziers - בזייה), שם קיבלוהו יהודי המקום בכבוד גדול והוא אף חיבר לכבודם את חיבורו על ענין השם המפורש הנקרא 'ספר השם'¹². לאחר מכן הוא ממשיך לכיוון העיר 'נרבונה' (Narbonne - נרבון) שבחבל לנגדוק (Lengadoc - Languedoc) שבדרום צרפת, ולאחר מכן הוא ממשיך ונוודד לעיר רואן (Rouen) שבחבל נורמנדי (Normandie - נורמנדיה) שבצפון צרפת. בשהותו בצרפת התיידד אבן עזרא עם רבינו תם ראש בעלי התוספות, ומחליף עמו מכתבים¹³, ואף מובאים בשמו דברים בחיבורי בעלי התוספות¹⁴.

מפירושו של ר"א אבן עזרא לתנ"ך, ומקינה שחיבר על השמדת קהילות היהודים באפריקה על ידי האל-מוואחידון¹⁵, אנו למדים כי הוא שהה תקופה כלשהיא במדינות צפון אפריקה. אבל אין הדבר ברור

'סלרנו' אליו, וכתב שבגלל כך לא יכתוב ספרים ולא יפרסם חוכמה בעירם⁸. לאחר מכן נדד אבן עזרא ברחבי איטליה ועבר בערים 'לוקה' (Lucca)⁹ ו'מנטובה' (Mantua) שבצפון איטליה¹⁰, שגם בהן היו באותה התקופה קהילות יהודיות גדולות ומבוססות. ב'מנטובה' חלה אבן עזרא במחלה קשה ונטה למות, אך לבסוף החלים. בעת מחלתו הוא נדר לפרש את התורה על פי הפשט¹¹. לאחר מכן המשיך בנדודיו לעיר 'וורונה' (Verona) גם היא בצפון איטליה. בנדודיו אלה ברחבי איטליה התחיל אבן עזרא לכתוב את חיבוריו הרבים.

לאחר שהותו הממושכת באיטליה, חוזר אבן עזרא לצפון אירופה ועובר לצרפת ולפרובנס, כנראה בסביבות שנת ד' אלפים תתק"ח. בפרובנס (Provence - פְּרֹבַאֲנס, דרום צרפת) מתגורר אבן

חכמת הדקדוק

תחום עניין מרכזי בכתיבתו של ר"אב"ע היא חכמת הדקדוק והבלשנות, אותה הוא מעריך מאד ועוסק בה הן כחכמה בפני עצמה, והן כמכשיר לפירושי המקראות השונים, וכמובן הוא חיבר בחכמה זו כמה וכמה ספרים, את חיבוריו אלה כתב ר"אב"ע בלשון הקדש ולא בערבית, כמנהג הדקדקנים שלפניו, ולא רק זאת אלא שטרך אף לתרגם את ספרי קודמיו ללשון"ק, ובכך תרם רבות להעברת מסורת הדקדוק הספרדי לבני ארצות צפון אירופה אשר לא ידעו לקרוא ערבית. ואלו הם חיבוריו בחכמת הדקדוק:

- מאזני לשון קודש. מכונה גם 'ספר המאזנים', חיבור זה הוא מילון דקדוקי, ובו פרק על תולדות תורת הלשון, ורשימות חכמי הלשון, נתחבר ע"י ר"אב"ע ברומא ונדפס בכמה מהדורות.
 - תרגום מערבית לשלושת ספרי הדקדוק של ר' יהודה אבן חיוג'. גם ספר זה נתחבר ברומא ונדפס.
 - ספר היסוד. ספר זה שכפי הנראה היה הספר המורחב ביותר של ר"אב"ע בחכמת הדקדוק נתחבר על ידו ב'לוקא', ולמרבה הצער אבד במהלך הדורות.
 - שפת יתר. ספר דקדוק שנתחבר גם הוא ב'לוקא' ומצוי עדיין בכתב יד, ויש שחשבו שהוא 'ספר היסוד' הנ"ל.
 - ספר הגנה על רס"ג. מפני השגות תלמידו דונש בן לברט, שנקרא לעיתים בטעות 'שפת יתר', וגם הוא מהספרים שחיבר ר"אב"ע בעיר 'לוקא' והיחיד מביניהם שנדפס.
 - ספר צחות. נתחבר בעיר 'מנטובה' ונדפס.
 - שפה ברורה. נתחבר בעיר 'וורונה' וגם הוא נדפס.
 - יסוד דקדוק או סוד דקדוק. לא ברור מתי נתחבר, ועכ"פ הוא אבד מאיתנו במהלך הדורות.
 - יסוד מספר. ספר דקדוק העוסק בשמות המספר, ונתחבר ע"י ר"אב"ע בצרפת ונדפס.
 - גם בספרו יסוד מורא שנתחבר בעיר לונדון, מקדיש ר"אב"ע פרק אחד לחכמת הדקדוק.
- מלבד ספריו אלה של הר"אב"ע, שלל ידיעות עקרוניות ומונחים מחכמת הדקדוק שזורים בפירושו למקרא ברוב חן, בקיצור נמרץ ובשפת רמזים פיוטית, ואלו תורמים ללא ספק עוד לתדמיתם הגאונית והעמוקה של פירושו, ומהווים מן הסתם סיבה נוספת לריבוי המפרשים שקמו לפירושו.

ספרי אבן עזרא

כידוע היה ראב"ע מגדולי חוקרי החכמה שבדורו, ועסק רבות בחכמות שונות ואף חיבר בהם ספרים שונים, ואלו הם:

- ספר העיבור. על לוח השנה.
- ספר הלוחות. בלוחות אסטרונומיים.
- ספר השם. על עניני השם המפורש.
- ספר המספר. עוסק באריתמטיקה.
- ספר האחד. על המספרים 1-9.
- ראשית חכמה.
- ספר הטעמים.
- משפטי המזלות.
- ספר התולדות.
- ספר המבחרים.
- ספר המאורעות.
- ספר העולם.
- ספר מפתח שלמה. (כל אלו עוסקים בחכמת האסטרונומיה, ונדפסו מהם רק 'ראשית חכמה' ספר המבחרים' ספר המאורעות' ו'ספר העולם').
- 'סוד מורא. ספר מוסר בעיקרו אבל עוסק בענינים רבים מאד.
- אגרת השבת. להגן על כבודה של השבת.

מלבד זאת היה ראב"ע מגדולי המשוררים והפייטנים של זמנו, ומהפורים ביותר מביניהם בתקופתו. ושרדו לנו משיריו למעלה משלוש מאות שירים, ונראה ששירים רבים נוספים חוברו על ידיו ולא הגיעו לידינו. שירי החול שלו כונסו ב'דיואן רבי אברהם אבן עזרא' כבר בתקופה קדומה ונדפסו, ושירי הקדש והפיוטים שלו נאספו ונדפסו ע"י ד"ר ישראל לוי בהוצאת האוניברסיטה העברית.

אימתי ביקר במדינות אלו, ויתכן ששהה שם יותר מפעם אחת, כי על פי עדותו הוא שהה רבות באוקיינוס¹⁶. ביבשת זו שהה כנראה בעיר תוניסיה (או בעיר גאבס), באלג'יריה, ובמרוקו כנראה בעיר סג'אלמסה¹⁷, ויתכן שאף שהה במצרים. כמו"כ אנו מוצאים אותו באי רודוס בשנת ד' אלפים תתקט"ז¹⁸. בשלב מסוים הוא אף מבקר בארץ ישראל¹⁹, ויתכן שאף חזר אליה לאחמ"כ לפני מותו.

כאמור חייו של אבן עזרא היו משופעים בנדודים²⁰, והדבר משפיע עליו אף בחייו²¹ ומתבטא בשיריו השונים, בנדודיו אלה הוא נושא בגאון את הכינוי 'אברהם הספרדי', ומקפיד לכתוב בעברית צחה ומדויקת, וכן הוא מפיץ את חוכמת יהדות ספרד, ע"כ שהוא מתרגם מערבית-יהודית ללשון הקדש. כמעט כל חיבוריו השונים נכתבו במהלך נדודיו מסיבות שונות ומשונות.

רבנותו של אבן עזרא אינם ידועי לנו, אם כי ודאי שלמד מפי החכמים, וכלשון הרמב"ם - 'היה משרת למלכים'²², אבל עכ"פ אבן עזרא הכיר היכרות אישית והיה מיודד עם כמה וכמה מחכמי דורו. עוד בספרד הוא פגש את רבינו יהודה הלוי, איתו הייתה לו ידידות עמוקה וקשרים לימודיים, ואף משפחתיים (ע"י להלן), ועד כדי כך גדולה הייתה הידידות ביניהם, שלאחר מותו של ריה"ל כותב עליו אבן עזרא שהוא נגלה לו בחלום והציע לו להצטרף אליו בעולם האמת²³.

כמו"כ פגש אבן עזרא בקורדובה, גם את רבינו יוסף אבן צדיק, שהיה מגדולי החכמים והפייטנים בספרד באותה התקופה, ובין שניהם שררה ידידות גדולה, עד כדי כך שרבי יוסף מכנה את אבן עזרא 'אחי'. ואף ההערכה של אבן עזרא לרבי יוסף לא נפלה מהערכתו של האחרון אליו, כפי הנראה מתשובותיו

פירושים לפירוש

על פירושו לתורה של ראב"ע נכתבו כמה וכמה פירושים, מחמת סגנונו הקשה להבנה מעט וכתובתו המלאה ברמזים, ומחמת מעמדו החשוב בין מפרשי המקרא, ונמנה את החשובים והידועים שביניהם:

צפנת פענח (אוהל יוסף). מאת רבי יוסף טוב עלם בן רבי אלעזר הספרדי. מקור חיים. לרבינו שמואל צרצה. מאמר יום טוב, לרבי יו"ט ליפמן הלר בעל התוספות יום טוב. הואיל משה באר. לרבי משה כרמי, אחיינו וחתנו של רבי מרדכי כרמי בעל ספר 'מאמר מרדכי' על השו"ע, ספר זה נדיר ביותר. באר יצחק - הדר עזר. לרבי יצחק שרים מארם צובא, נדפס ליורונו תרכ"ד. מחוקקי יהודה. מרבי יהודה ליב קרינסקי, נדפס בוילנא תרס"ז - תרפ"ח. אבי עזר. מאת ר' שלמה הכהן מליסא, זהו הפירוש הנפוץ ביותר לפירושו של הראב"ע. דעת עזרא. מאת ר' נחמיה שינפלד, נדפס בהוצאת מוסד הרב קוק.

מלבד פירושים אלו מזכיר החיד"א בספרו 'שם הגדולים', פירושים נוספים לחיבורו של ראב"ע, וחלקם עדיין מצויים בידינו כשהם ספונים בכת"י, ואלו הם: פי' מרבינו שמשון בעל הכריתות, פירוש רבינו סימן טוב ב"ר אליהו, 'ספר משקוני' לרבינו יהודה ב"ר משה משקוני מעיר 'אברידה' שביון, פי' רבי בנימין איספינזא בעל 'מוסף הערוך'.

מתלמידיו של אבן עזרא, ידועים לנו בשמותיהם רק שנים - האחד שמו רבי מאיר והוא היה גם תלמידו של הראב"ד, וכפי הנראה למד מפי האבן עזרא בפרובנס, ואח"כ הכיר גם את הרמב"ם שמעריכו ומזכירו באגרתו לבנו²⁶. והשני הוא רבינו שלמה אבן פרחון מחבר ספר 'מחברת הערוך', שכפה"נ גם הוא למד אצל אבן עזרא בפרובנס או בעיר 'סלרנו' שבאיטליה²⁷. כמו"כ אנו מוצאים את אבן עזרא כותב את פירושו לספר איוב ברומא לכבוד בנימין בן רבי יואב שכפה"נ היה תלמידו, וגם כמובן שבנו רבי יצחק קיבל ממנו בתורה ובחכמה.

בשנת ד' אלפים תתקל"ח שוהה אבן עזרא בעיר לונדון שבאנגליה, ושם הוא משמש כמלמד לתלמידים בדרכי המקרא. בשנת ד"א תתקכ"א חוזר אבן עזרא ל'נרבונה' שבצרפת, ומכאן ואילך קשה לשחזר את קורותיו.

בא' בחודש אדר הראשון שנת ד' אלפים תתקכ"ז, בשנת ה'שבעים וחמש' לחייו²⁸, נפטר רבינו אברהם אבן עזרא, מקום פטירתו אינו ברור²⁹. יש הטוענים כי הוא נפטר ברומא, על פי שיר הקינה על מותו 'לדור דורים', שבו נכתב כי שהה ברומי בשנתו האחרונה. בסוף השיר מופיעה רק השנה בה נפטר, וייתכן כי שם המקום בו נפטר לא נכתב מכיוון שהוא מוזכר בשיר קודם לכן. אמנם יש הטוענים שנפטר בארץ ישראל כיון שנקבר בה³⁰, וגם כי כתב בשיר אחד משלו '... השואל לצאת אל אדמתך'³¹, וכוונתו כפה"נ במילת 'אדמתך' לארץ ישראל³², וכיון

במכתביו ששלח לו, ובהם ביטויים כגון 'אבי בשיר כליל החכמה', מהם נראה שקיבל ממנו בחכמת הפיוט.

גם רבינו משה אבן עזרא מגדולי פייטני קטלונאי, היה מידידיו הקרובים של אבן עזרא ושאר בשורו, ור"א אבן עזרא העריך אותו מאוד כחוקר וכמשורר. בצרפת הוא מתיידד מאד עם רבינו תם כאמור לעיל.

אַל זְכוּר תְּחִלָּה, גַּם שְׁנֵה בְּמִכְאֵל,

תַּחֲזוֹר חֲלִילָה, קֶץ פְּדוּת וּבֵא גּוֹאֵל.

בִּי מְקוֹם תְּהִילָה הִיְתָה לְיִשְׂרָאֵל.

(מתוך פיוט של אבן עזרא לפורים)

לגבי משפחתו של אבן עזרא, אין אנו יודעים פרטים רבים, ויש שרצו להוכיח כי היו לו חמישה ילדים²⁴, אמנם רק בן אחד שלו - 'רבי יצחק' ידוע לנו בשמו, ולא ידוע דבר על שאר ילדיו.

בנו רבי יצחק היה חכם ומשורר בפני עצמו, והוא היה נשוי לבתו של רבי יהודה הלוי²⁵. בן זה נפטר בגיל צעיר על פני אביו, ואסון זה היה מכה קשה לאבן עזרא. והוא אף חיבר קינה על בנו זה.

פירוש אבן עזרא לעומת הפירושים שקדמו לו

ראב"ע כתב הקדמה נרחבת לפירוש התורה שלו, ובה הוא מפרט חמש שיטות שונות לפירוש המקראות שעמדו לפניו. ולצורך הדגמתן של השיטות ראב"ע משתמש במשל מתחום המתמטיקה - נקודה בתוך עיגול, כשהנקודה היא הפירוש האמיתי, ושאר הפירושים ממוקמים ביחס אליה.

חמש הגישות לפירוש התורה הן:

- א. דרכם של כמה גאונים, המאריכים בפירושיהם ומכניסים את כל הידע האנושי לתוך פירושם לתורה. ראב"ע יוצא נגד דרך זו ומחשיב אותה לעיגול המקיף את הנקודה. כי אף שהדברים נכונים בפנ"ע, על כל פנים אין להכניס לתורה דברים שאינם נמצאים בה בפשט, וכלשונו - 'הרוצה לעמוד על חכמות החיצונות, ילמד מספרי אנשי תבונות, אז יתבונן בראיותם אם הן נכונות'.
- ב. דרכם של הפרשנים הקראים, המפרשים את המקרא ללא התחשבות במסורת ההלכה של חז"ל, מפני מה שלטענתם הוא הפשט. ראב"ע יוצא נגד דרך זו בחריפות גדולה, ומביא דוגמאות רבות לכך שאי אפשר לפרש בצורה כזו, מהסיבה הפשוטה שפעמים רבות לאין ספור ניתן לפרש את התורה בכמה וכמה דרכים. ובנוגע למשל הנקודה הוא ממקם דרך זו כאנשים שחשבו שהם מצאו את הנקודה, אך בעצם הם רחוקים ממנה מאוד.
- ג. דרכם של הפרשנים הנוצרים, המפרשים את התורה כאלגוריה, ושוללים לגמרי את פשט המקראות. נגד דרך זו טוען ראב"ע כי היא ממקומת מחוץ לעיגול לחלוטין, ובדרך זו רק השוטים הולכים, וכלשונו - '... ולא אאריך להשיב עליהם, כי עם תועי לבב הם, כי הדברים על צדק לא נחלקו'.
- ד. דרכם של חכמי ישראל בארצות הנוצרים, שפירושיהם אינם אלא כהעתקה של מדרשי חז"ל על הכתובים, ראב"ע טוען כי פירושים אלו מיותרים, כי מי שירצה ללמוד את דברי חז"ל יכול לפתוח את המדרשים עצמם, ומכ"מ אומר הראב"ע כי זאת הדרך היא הקרובה לנקודה, והיא הכי אמיתית מבין האחרות שהוזכרו.
- ה. היא הדרך בא רוצה ראב"ע לכתוב את פירושו, והיא לדבריו הנקודה בעצמה. ולפי דרך זו יש להתבונן היטב ב'דקדוק כל מילה', ואיך צריך לפרשה לפי מקומה בפסוק הנידון, ולפי הפעמים האחרות בהם מופיעה מילה זו בתנ"ך, תוך התעלמות מדרשות ומדרשים שאינם לפי הפשט, מלבד בענייני הלכה שבהם יש ללכת אחרי 'המעתיקים' - הלוא הם חז"ל מעתיקי השמועה, שקבלתם אמיתית היא. וכלשונו - 'אשר ממנו לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה, ואחפש היטב דקדוק כל מילה בכל מאודי, ואחר כן אפרשנה כפי אשר תשיג ידי, וכל מילה שתבקשנה, בפירוש המילה הראשונה תמצאנה'.

שמצינו שהוא מבקש להגיע לשם, סביר כי הצליח להגיע לשם³³. ולפי דעה אחרת נפטר אבן עזרא באנגליה, וראיה לדבר זה הם דברי בן דורו, רבי משה בן חסדאי שכתב על אבן עזרא - '... מבני אינגלאנט ששם מת בניהם', ונראה שהוא קיבל את המידע הזה, מאותם אנשים שנתנו לו את כתביו של אבן עזרא כפי שהוא מספר שם³⁴.

מקום קבורתו של אבן עזרא על כל פנים הוא בארץ ישראל, וכמו שמעיד רבינו אברהם זכות בספרו 'ספר היוחסין' וז"ל - 'ואני שמעתי שהוא קבור בארץ ישראל בלי ספק ונפטר שנת תתקנ"ד'. ועוד הוא מוסיף חיזוק לעדותו ממקור קדום יותר, והוא - 'וכן שלחו לר' שלמה בן שמעון (צ"ל - שמשון) מארץ ישראל שראה בעיניו קבר אבן עזרא שם'. על פי המסורת נקבר אבן עזרא ב'כפר כבול' שבגליל ('כאבול') ושם מצוין קברו עד היום יחד עם קברו של רבינו יהודה הלוי.

מקורות והערות

* מפאת אילוצים טכניים שונים, לא פורטו כל המקורות לגבי נודויו של ראב"ע, ורק נציין כאן כי על פי רוב הדברים לקוחים מהקדמותיו לספרו או מחתימותיהם.

- 1 כינוי מענין מכנה אותו רבי אברהם בן הרמב"ם בפירושו לתורה - 'רבי אברהם מאנדלוזי"א'.
- 2 ע"י ספר 'שם הגדולים' להחיד"א - מערכת הגדולים, מערכת האל"ף בערכו, והדבר ניכר בכמה וכמה מפיטויו, וע"י בזה גם בספר 'חוט המשולש' עמ' קמז, דברי מרנא החת"ס על כך.
- 3 לפי דבריו בשירו 'נדוד הסיר אוני'.
- 4 כפי שנראה משיריו 'גלגל ומזלות', 'ואשכים לבית השר'.
- 5 בהקדמתו לפירוש מגילת איכה.
- 6 יש לצי' שמחמת סיבה זו גם ברחו משפחתו של הרמב"ם מספרד, ובעקבותיהם חיבר את 'אגרת השמד' המפורסמת שלו.
- 7 ראה בתחילת פירושו למגילת קהלת.
- 8 ראה על כל זה בשירו 'נדוד הסיר אוני'.
- 9 ראה פירושו לספר בראשית (לג, י), וספר שמות (יב, ב).
- 10 ראה בסוף ספר 'צחות'.
- 11 ראה בשירו 'נדוד הסיר אוני'.
- 12 ראה בפתיחת הספר.
- 13 ע"י בספר 'שירת רבינו תם' של יצחק מייזליש, בו דפסו השירים שהחליפו ביניהם.

- 14 במסכת ראש השנה דף יג ע"א ובמס' קידושין דף לז ע"ב.
- 15 הקינה 'אהה ירד על ספרד'.
- 16 בפירושו לספר שמות (יא, כה).
- 17 כל הערים הללו ועוד מזכרות בקינתו הנ"ל.
- 18 כך הוא כותב בסוף פירושו לספר דניאל.
- 19 כפי שכתב בפירושו לספר שמות (כה, לב) - 'ראיתי ספרים שבדקום חכמי טבריה ונשבעו חמישה עשר מזקניהם ששלוש פעמים הסתכלו כל מילה וכל נקודה'.
- 20 וכלשון הרמב"ם על הראב"ע באגרתו לבנו - 'היה שט בארצות, היום במרום אחד ולמחר אחר' (קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו - לפסיא תרי"ט, ח"ב דף לט ע"ב).
- 21 הוא אף קורא לעצמו 'נדוד', וכלשונו במכתב שכתב ראב"ע לרבי שמואל אבן ג'אמע - '... ואשמע את השם מדבר אליי, ביד הנדוד נפשך מסורה'.
- 22 קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו - לפסיא תרי"ט, ח"ב דף לט ע"ב, יש לצי' שאגרת זו הועתה אף בהקדמת ספר ים של שלמה' למהרש"ל.
- 23 בשירו 'ערבה שנת' לי ואהבתיך'.
- 24 ראה פירושו לספר שמות (ב, ב).
- 25 ע"י פי' האברבנאל לספר שמות (לב, א).
- 26 קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו - לפסיא תרי"ט, ח"ב דף כז ע"א.
- 27 ע"י ספר 'שמות חכמים' ערך כט הערה 50.
- 28 המקור הכתוב המקורב ביותר לזמן מותו נמצא בכתב יד של פירושו לספר שמות בספרייה הלאומית בווינה' ושם נוסף בסוף הפירוש, בזה"ל - 'ביום שני בר"ח אדר ראשון שנת ד' תתקכ"ז נפטר ראב"ע ז"ל והוא בן ע"ה וכתב סימן לעצמו בשנת פטירתו כתיבת ידו - 'ואברם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרון אף העולם'. תנצב"ה'. מתוך הדבר ניכר שכותב טקסט זה אכן הכיר את ראב"ע, אך לא ידוע באיזה מקום הדברים נכתבו. (אמנם יש לצי' כי בספר 'יסוד עולם' לרבי יצחק הישראלי תלמיד הרא"ש כתב שזמן פטירת ראב"ע הוא בד' אלפים תתקכ"ז).
- 29 היו שסברו כי הוא נפטר בעיר 'קאלהורא' שבספרד, אך סברה זו הופרכה, ע"י ספר 'תולדות ראב"ע', של כהנא עמוד 70.
- 30 כך כותב רבי יוסף טוב עלם הספרדי מחבר ספר 'צפנת פענח' על פירוש הראב"ע לתורה בהקדמת ספרו.
- 31 שיר זה מתחיל במילים 'אפרוש כף'.
- 32 כך כתב החוקר נפתלי בן מנחם, ע"י בהערה הבאה.
- 33 ע"י ספר 'מחקרי ראב"ע', של נפתלי בן מנחם עמוד רעו.
- 34 ראה על כך במאמרו של י. פליישר, 'איפה מת ראב"ע' בתוך קובץ מאמרים, עמוד 71.

לְעִיּוֹנָא

שמשון

כאשר מבשר המלאך לאשת מנוח על לידת בנה - שמשון, הוא אומר לה: "וְעַתָּה הַשְּׁמָרִי נָא וְאֵל תִּשְׁתִּי יַיִן וְשִׁכָר וְאֵל תֹּאכְלִי כָּל טָמְאָה. כִּי הִנֵּנִי הָרָה וְיִלְדֶתְךָ בֵּן וּמוֹרָה לֹא יֵעָלֶה עַל רֵאשׁוֹ פִּי נְזִיר אֱלֹהִים יִהְיֶה הַנֶּעֱרָר מִן הַבֶּטֶן וְהוּא יִחַל לְהוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד פְּלִשְׁתִּים".

לעומת זאת כאשר חוזרת האשה למנוח על דברי המלאך, היא אומרת: "וְעַתָּה אֵל תִּשְׁתִּי יַיִן וְשִׁכָר וְאֵל תֹּאכְלִי כָּל טָמְאָה פִּי נְזִיר אֱלֹהִים יִהְיֶה הַנֶּעֱרָר מִן הַבֶּטֶן עַד יוֹם מוֹתוֹ".

היא מזכירה רק את עניין הנזירות ואיסור אכילת טומאה ויין, אולם היא לא מזכירה כלל את איסור הגילוח, וכן איננה מזכירה את העניין שהוא יושיע את ישראל מפלשתים.

אף כאשר נגלה המלאך למנוח עצמו, אמר לו: "וַיֹּאמֶר מְלָאךְ יְיָ אֶל מְנוּחַ מִפֶּלֶא אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֵל הָאִשָּׁה תִּשְׁמַר. מִפֶּלֶא אֲשֶׁר יֵצֵא מִגִּפְּנֵי הַיַּיִן לֹא תֹאכַל וַיַּיִן וְשִׁכָר אֵל תִּשְׁתִּי וְכָל טָמְאָה אֵל תֹּאכַל כֹּל אֲשֶׁר צִוִּיתִיהָ תִּשְׁמַר".

המלבי"ם מבאר כי לא הזכירה האשה את איסור הגילוח מחמת שהוא נכלל בשם נזירות. אולם לגבי החלק השני אומר המלבי"ם כי אכן האשה הסתירה את עובדת היותו של בנה מעותד להושיע את ישראל מפלשתים, מחמת חששה שהם ישמעו על כך ויהרגו את בנה. יוצא א"כ שאיש מלבדה לא ידע על כך, ויתכן שאף שמשון עצמו לא ידע כלל על היותו מיועד מרחם להיות שופט.

ואכן כל צורת התנהלותו של שמשון אינה כשאר השופטים, ומלחמותיו בפלשתים נסבבים כבדרך אגב. בשונה משאר התקופות המתחילות בכך שישאל עשו את הרע בעיני ה', ומשיכות בכך שה' מסרם ביד אויביהם, והם שבו בתשובה ושלח ה' שופט להושיעם, הרי שסיפורו של שמשון מתחיל כסיפור חיים אישי, ואף מלחמותיו עם פלשתים, אינם מלחמה של עם ישראל כאשר הוא עומד בראשם, אלא הם מלחמות אישיות בין שמשון לפלשתים על רקע סכסוכים אישיים שהיו לו עמם.

הרד"ק נותן לכך טעם: 'נראה כי ישראל שבאותו הדור, לא היו יריאים [את] השם כ"כ שיושיעם תשועה שלימה מיד פלשתים. כי כל ימי שמשון היו מושלים פלשתים בישראל, כי מה שאמר הכתוב: 'ויתנם ה' ביד פלשתים ארבעים שנה" - עשרים של שמשון בכללם על כרחך - לפי חשבון השנים, ולא היו ישראל נלחמים בהם כי אם שמשון לבדו. ולפיכך לא היה לפלשתים טענה להלחם בישראל מפני שמשון, כי לא היה ברשותם [של ישראל] והוא לבדו היה עושה הרעות בפלשתים, ועם פלשתים היה שוכן בעוד שהיה מריע להם [!]', ע"כ דברי הרד"ק.

"עַל פְּלִגֵּי מַיִם"

אמר רבי תנחום בר חנילאי: לעולם ישלש אדם שנותיו - שלישי במקרא, שלישי במשנה, שלישי בתלמוד. מי ידע איניש כמה חיי? כי קאמרינן ביומי. ('עבודה זרה' יט)

רש"י: ביומי - ב' ימים מקרא, וב' ימים משנה וכו', וכן כל צבוע וצבוע.

'תוספות': ליומי - בכל יום.